

André Lajos

Emlékeim

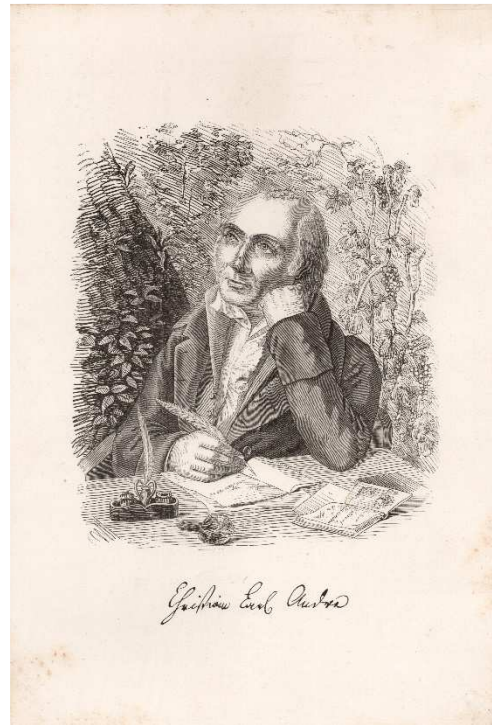
André Lajos eredeti, német nyelvű kéziratát valószínűleg id. dr. Samarjay Emil másolta le írógépen. Tőle származnak a + -szal jelölt megjegyzések.

Magyar nyelvre fordította Prőhle Livia.

A német eredetivel összevetette és korigálta Samarjay Zoltán.

Hozzátartozóim unszolására elhatároztam, hogy családomról és életem főbb eseményeiről feljegyzéseket készítek, nem mintha saját életpályám olyan különleges volna, hanem azért, mert az az időszak, melyet átéltem, különösen nagyapám tevékenysége nagy részének összefüggésében, vagyis szinte az egész 19. század olyan hatalmas változásokat hozott az emberiség politikai, társadalmi, tudományos, ipari és gazdasági életében, amilyenekre a reformáció óta nem volt példa, és mert hozzátartozóimat bizonyára érdekelni fogja, hogy is alakult szerény életem ez alatt az idő alatt.

Hogy honnan jön családunk franciás hangzású neve, nem tudom, de nem is fontos; azt hallottam olykor, hogy a család Svájcból került Németországba – meglehet – de a név, amely nyilvánvalóan az András keresztnévből származtatható, szinte minden nemzetben előfordul, több André is ismertem Magyarországon, közelebbről Budapesten, Szatmáron és Göncön, aztán egy erdélyi szászt, aki elmesélte, hogy elődeit 400 évre visszamenőleg megtalálta az erdélyi szász egyházi anyakönyvekben. Az északi sarkutazó André svéd volt, és így tovább. Számunkra a család története nagyapámmal, Christian Karl Andréval¹ kezdődik, aki Hildburghausenben, a szász-meiningeni hercegségben (Türingia) született 1763. március 20-án és Stuttgartban (Württemberg) halt meg 1831. július 14-én. A maga korában egész Németországban ismertek voltak pedagógiai, politikai, mezőgazdasági, nemzetgazdasági írásai, melyek Németország és Ausztria határain túlra is eljutottak. Pierer és Brockmann társalgási lexikonainak régebbi kiadásában legalábbis megjelent az életrajza: születésének 100. évfordulója alkalmából a bécsi k.u.k. mezőgazdasági társaság által kiadott „Allgemeine land- und forstwirtschaftliche Zeitungban” Dr. G. Wilhelm hosszabb cikkben méltatja érdemeit az ausztriai erdő- és mezőgazdaság fejlesztése terén. A brünni evangélikus iskola megalapításának 100 éves jubileuma (1796-1896) alkalmából pedig egy Trautenberger nevű brünni öregdiák emlékezik meg róla és méltatja az iskolaügy és az ifjúság nevelése terén elért eredményeit.

Christian Carl André

¹ Christian Karl André (1763. március 20., Hildburghausen – 1831. július 19., Stuttgart). Német pedagógus, mezőgazda, újságíró, zeneszerző, és népművelő.

Pályája kezdetén a neveléstudomány felé fordult. 1785-ben belépett az egy évvel korábban Salzmann² által alapított és máig működő schnepfenthali nevelési intézetbe (Sachsen-meiningeni hercegség) és annak fő támogatója lett. (1884-ben az általunk ismert Nagy Jenő, aki azóta meghalt, Röck barátjával látogatott meg minket Lublófürdőn, az alapítás 100. évfordulójára onnan Schnepfenthalba utazott.) 1787-ben maga is alapított Schnepfenthalban egy leányiskolát, melyet azután 1790-ben Gothába helyezett át és 1798-ig vezetett, amikor is mint nevelési és oktatási tanácsost a brünni evangélikus gyülekezet meghívta a frissen alapított evangélikus iskola igazgatói székébe. Már ekkor kezdett érdeklődni a mezőgazdaság iránt, és ilyen tárgyú írásokat is megjelentetett, mint pl. a „Közhasznú ismeretek kompendiumát” vagy a híres erdész-ornitológussal, J. M. Bechsteinnel³ közösen jegyzett „Hasznos séták az év minden napjára, különös tekintettel a természet, a kézművesség, a mező- és házi gazdaság területén” címűt.

Brünnben eredményes tevékenységet fejtett ki mindenekelőtt a természettudományos oktatás fejlesztése terén; ő írta Morvaországban az első útmutatót az ásványtan tanulmányozásához, az első statisztikát és a morvaországi ipar első áttekintését, megalapította továbbá a „Hazafias napilapot”, melyet azonban a jezsuiták és a rendőrség nyomására be kellett szüntetnie. Nagy érdemeket szerzett azzal, hogy ösztönözte a Brünn-környéki szén- és érckészletek kiaknázását és hasznosítását, ami a II. József türelmi rendelete nyomán Németországból bevándorolt

Christian Gotthilf Salzmann

Johann Matthäus Bechstein

² Christian Gotthilf Salzmann (1744. június 1., Sömmerda – 1811 október 31., Schnepfenthal) 18. századbeli német evangélikus lelkész és reformpedagógus. A hitoktatás, a testedzés és az új nyelvek tanulása mellett különösen fontos volt számára az erkölcsi nevelés. Írásaiban sok helyen foglalkozott a nemi felvilágosítás problémájával is.

³ Johann Matthäus Bechstein (1757. július 11. – 1822. február 23.) német természettudós, erdész, ornitológus, rovarkutató és herpetológus (zoológia azon ága, amely a kétéltűekkel és hüllőkkel foglalkozik).

nagyszámú protestáns révén virágzó iparvárossá váló Brünn szempontjából óriási jelentőségű volt.

1810-ben kiadta „Az osztrák állam lakosai olvasottságát és szórakoztatását szolgáló” havilapot és a „Német Népkalendáriumot”; ezen kívül megalapította és 1811-től vezette a „Hesperus” és a „Gazdasági újdonságok és értekezések” című folyóiratot. 1811-ben lemondott az evangélikus iskola igazgatói tisztéről és előbb Salm gróf, majd Waldeck herceg gazdasági tanácsadója lett, akik kiterjedt morvaországi birtokokkal rendelkeztek. Az Ausztriában különösen Sedlnitzky gróf rendőrminisztersége idején egyre szigorúbb és szűkkeblűbb cenzúra, a politikai kezdeményezések gyakori ellehetetlenítése elvette nagyapám kedvét az osztrák államokban való tartózkodástól. 1821-ben minden állását feladva engedett Württembergi Vilmos király hívásának, és Stuttgartba költözött, ahol a reformjairól és mezőgazdasági fejlesztéseiről híres

André Emil

herceg szolgálataiba szegődött udvari tanácsosként, és ahol áldásos tevékenységét egészen 1831. július 19-én bekövetkezett haláláig folytatta. Továbbra is kiadta a kalendáriumot és a „Gazdasági újdonságokat”. Utóbbi szerkesztését halála után édesapám, André Emil vette át és folytatta 1840-ig. Ekkor kénytelen volt beszüntetni, mivel kiadója és egyben unokaöccse Friedrich Tempsky, aki időközben nagykorú lett és 20 évesen átvette a megörökölt prágai Calv'sche Buchhandlung (Calve Könyvkiadó) vezetését, nemcsak, hogy jelentősen megkurtította szerkesztői honoráriumát, de egyébként is méltatlanul és csúfosan bánt vele. Ettől fogva családjaink kölcsönösen idegenként tekintettek egymásra, egészen addig, amíg Ehrenfels Prágába költözése változást nem hozott az ottani rokonokhoz és velük a Tempsky családhoz fűződő viszonyban.

Apám házában nem, vagy csak alig esett szó nagyapám családi körülményeiről (halála idején még meg sem születtem), így aztán soha nem tudtam

André Emil

meg közelebbit nagyanyámról. Csak homályos emlékem van, mintha Salzmann⁺ lánytestvére vagy lánya lett volna, és valószínűleg már nem élt, amikor nagyapám Stuttgartba költözött.⁺⁺

Apám, mint említettem, nagyapám halála után átvette a Gazdasági Újdonságok szerkesztését, és regisztert akart készíteni az összes évfolyamról, amiben egyetemi hallgatóként segítettem neki, így sok munkatárs nevét megismertem, és nagyon jól emlékszem, hogy az osztrák földbirtokos, von Ehrenfels báró számos méhészeti tárgyú cikkét is nyilvántartásba vettem.

André Emma

Az Emma lányom és Christl Ehrenfels házasságából származó gyerekek, Immy és Rolf tehát a fent említett Fritz von Ehrenfels és nagyapám közös dédunokái lettek. Nagyapám utódairól külön táblázatot készítettem. Közülük ismertem az egész Prechtl családot, Karoline Schöll (brünni posztó gyáros család) gyermekei közül csak Mathildét láttam, nagyon szép lány volt, néhányszor találkoztam vele Bécsben báró Burgignon tengerésztiszt menyasszonyaként. (Az egykor igen gazdag és köztiszteletnek örvendő Schöll-féle posztógyár teljesen tönkrement, feltehetőleg a sok gróf és báró vő miatt. Köztük a volt hadügyminiszter Krieghammer is, aki mindenhol szégyenletesen viselkedett, és feleségével sem bánt különül. A két Schöll-fiú teljesen eltűnt, az egyik állítólag föbe lőtte magát, a másik valahol Bukovinában telepedett le. Rudolf⁴ nagybátyámat sohasem láttam, viszont özvegyét és gyermekeit ismertem. (Közülük ketten, Rudolf és Clara egy ideig nálunk voltak Prágában, amikor is Rudolf egy moldvai fürdőzés során megfulladt.) Rudolf bácsi özvegyén kívül 4

⁺ Salzmann legfiatalabb, általa nevelt sógornője, Johanna Schmell volt. (l. Emlékezés Salzmannra, Schnepfenthal alapítójára a 100 éves jubileum alkalmából. Lipcse, Deutsche Buchhandlung 1884.)

⁺⁺ Amikor Stuttgartba költözött, már özvegy volt. Lánya, Anna Tempsky kísérte 4 gyermekével, aki 17 évesen ment férjhez, 21 évesen megözvegyült és 94 éves korában halt meg Heidelbergben. Titkárnője, munkatársa, ápolója volt haláláig (id. Samarjay Emil megj.)

⁴ André Rudolf (1792. jan. 16., Gotha (Türingia) – 1825.jan., Tischnowitz /Tišnov (Csehország)). 17 éves korától kezdte mezőgazdász tevékenységét Morvaországban, később Csehországban. 1814 óta a Salm-Reifferscheidt hercegnél dolgozott, és 1820-ban Gazdasági igazgató lett Raitz (Rájec) és Blanz (Blansko) területén. 1825-ben kezdte igazgatni a Tišnov és Staaz (?) -ban fekvő birtokokat. Testvéréhez hasonlóan André Rudolf is a juhtenyésztéssel foglalkozott, és annak rendszerezésével tett szert jelentőségre, amely lehetővé tette az új fajták tenyésztésében állandó eredmények elérését. Ő volt az első mezőgazdasági szerző, aki alaposan és teljes mértékben leírta a juhtenyésztési módszereket.

csinos lányt hagyott hátra, akik közül a legidősebbnek, Mathildének egy Hanusch nevű ember udvarolt, ám amikor a fiatalember egy szép napon megjelent, hogy megkérje Mathilde kezét, a mama, még mielőtt a vőlegény szóhoz jutott volna, a nyakába ugrott, mondván, már régen tudja, hogy szereti őt – mármint a mamát – és boldogan lesz a felesége. Hanusch úr zokszó nélkül túltette magát mindezen, és feleségül vette a lány helyett az anyját.

A Tempsky családból csak a fiút, Friedrichet ismertem (82 évesen halt meg 1902-ben). Bécsben találkoztunk először, amikor 1840-ben átvettem a lakását. Emlékszem, olyan benyomást tett rám, mint aki mindig éhes és minden ruháját kinőtte, pedig milliókat keresett. Carl bácsikámat Prágában ismertem meg, aki a Nagykörúton tekintélyes könyvesboltot üzemeltetett Borosch-sal közösen, akkoriban még nőtlen volt és nagyon idegenül és hűvösen viselkedett velünk szemben. Később azonban, amikor 1869-ben egy hivatalos németországi tanulmányutam során Prágában felkerestem, ő is, családja is kedvesen, szívélyesen fogadott, még ebédre is meghívtak, ahol Claudiékat is megismertem.

Ismertem továbbá Caroline von Thormann nagynénémet, akinek férje egy bécsi bankár volt, de elmebeteg lett és Prágába költözött; a fiát egyszer láttam később, alighanem Odesszába került, a lánya⁺ pedig igen szemrevaló leány volt. Friedrich bácsi egy ideig nálunk lakott Prágában, külsőre jó kiállítású volt, ám minden energia és önállóság hiányzott belőle. Semmivel sem foglalkozott, gondnokság alatt állt és nőtlenül halt meg.

Édesapám, André Emil a Szász-Coburgi hercegségben lévő Eisenachban született 1790. március 1-jén, és Kisbéren halt meg 1869. február 26-án. Kezdetben az erdészetnek szentelte magát, egy grófi uradalmi birtok erdésze volt nem messze a morvaországi Žďár nad Sázavou-tól (németül Sarr), itt ismerte meg édesanyját, Anna Hafenbrädl-t (szül.: 1792. július 24. Hürka (németül Hurkenthal), Csehország, megh.: 1875. szeptember 19. Kisbér, Magyarország), aki az akkor gazdag és köztiszteltben álló üveggyáros, Ignatz Hafenbrädl lánya volt. Apám később a morvaországi Blansko főerdésze lett, ahol 1822. november 23-án 4. gyerekként világra jöttem. Még kisgyerek voltam, amikor elkerültünk onnan, így aztán szép fekvéséről, természeti különlegességéről, a macochai cseppkőbarlangról és a Salm-féle vasműről híres szülőhelyemet soha nem láttam viszont.

Apám hivatásában szorgalmas és alapos ember volt, de türelmetlen. Noha később, amikor a mezőgazdasággal is foglalkozni kezdett, számos pozíciót töltött be, mint erdészeti és gazdasági tanácsos, azonnal lemondott ezekről, mielőtt nem tetszett neki valami. Ez az állhatatlanság, melyet Fritz öcsém is örökölt, azt eredményezte, hogy a 9 gyerek közül csak az első kettő született ugyanazon a helyen.

+ Ez a lány hozzáment egy odesszai Stratz nevű emberhez, majd az író Fritz Stratz anyja lett.

Ennek a gyakori lakóhely-változtatásnak tudható be, hogy sok mindenre emlékszem gyerekkoromból, csak arra nem, hol történt a dolog.

Pontosan emlékszem például, hogy apám, amikor az erdőszet alkalmazásában állt, lóháton látta el feladatát, és ilyenkor a sokszor többnapos útra olyan lovaglónadrágot vett fel, amelyet ma már nem hordanak: két oldalt fenyves sárga rézgombokkal záródott; bő lovaglókabátot viselt, a nyeregre erősített pisztolysebekben két pisztolyt meg egy iszákot vitt magával. Így indult útnak a lovas szolga kíséretében, aki ugyanígy volt felszerelve.

Anna nővérem kislány korában szeretett főzőcskézni, ám amit főzött, azt gyakran Muffel kutyánk kapta meg, innen származik a családi szótárban örökre megmaradt „muffelrétes” kifejezés a félresikerült süteményekre.

Egy alkalommal, Fritz öcsémmel szaladgáltunk az udvaron, amikor Fritzet követni kezdte egy gágogó libapár a kislibáival. Fritz, aki igencsak félt ettől az ellenségtől, felmenekült a szemétdomb tetejére, és onnan ledobott egy meglehetősen nagy követ, amely engem talált el a fejemen. Benyomódott a koponyám, a seb erősen vérzett, a forradás azóta is látszik.

4-5 éves lehettem, amikor átutazóban vagy látogatóban voltunk Prágában, és a Hradzsínban ellátogattunk a Waldstein-kertbe is, a nagy csarnok előtti kerítésbe bedugtam a fejemet, és sokáig nem tudtam kihúzni, úgyhogy a mamám már nem tudta, mit tegyen, mire végül is kijött.

Amíg különböző vidéki helyeken laktunk, mindig házitanítónk volt, és szorgalmasan tanultunk. Egyikükre nagyon jól emlékszem még, „Herr Seidl” volt a neve.

A harmincas évek elején, 8-10 éves koromban apám hármunkat, Fritzet, Rudolfot és engem Prágába küldött iskolába, és egy Berger nevű tanár özvegyéhez adott kosztba. Az asszonynak két, nálunk idősebb fia meg egy a Borosch könyvkereskedővel szerencsétlen házasságban élő lánya volt. (Utóbbival Rudolf itt Grazban találkozott ismét.)

Úgy tűnik, apám, akinek protestáns vallása gyakran akadályt jelentett az előbbre jutásban, például amikor professzor szeretett volna lenni a marienbrunni erdőszeti akadémián, hogy megspórolja számunkra az efféle kellemtelenségeket és akadályokat, úgy gondolta, könnyebben jutnánk előre, ha katolikusok volnánk, kivált mivel jó anyánk és Anna testvérünk is katolikus volt. Így történt, hogy a prágai „am Teyn” mintaiskolában egy kedves, kövérkés hittanártól nagy lelkesedéssel tanultam a katolikus liturgiát, és később az első latin gimnáziumi osztályban is katolikus hittanórán vettem részt. Minden további nélkül lettem volna a vizsgát is, ha – bármilyen furcsán hangzik – tanárom, a piarista Páter Plhal meg nem akadályozza, mert tudta, hogy protestánsként íratlak be. Amikor az első tanév végén a vizsgákra került sor, jó előmenetelem miatt kitűnő jegyeket kaptam anélkül, hogy bármilyen protekcióm lett volna, és második helyezettként jutalmat (nevezetesen egy akkor bevezetett evangélikus énekeskönyvet, melyet Emmának ajándékoztam) kaptam

volna. Plhal tanár úr azonban ragaszkodott hozzá, hogy az evangélikus gyülekezetől hozzak hittan bizonyítványt. S mivel ott nem jártam hittan órára, először egyáltalán nem akartak bizonyítványt adni, majd hosszas kérlelés után egy igen gyenge bizonyítványt állítottak ki, melyet a jó Plhal tanár úr nem akart elfogadni, hisz így elestem volna a jutalomtól, s ezt ő nem szerette volna. Így végül házinénim – kihasználva kapcsolatait – addig bombázta Borosch könyvkereskedőt és nagybátyámat, Carl Andréét, aki – mint afféle agglegény – nagyon ridegen és lekezelően bánt velünk, fiúkkal, míg elérte, hogy az evangélikus gyülekezet egy kitűnő bizonyítványt állítson ki számomra.

Az első gimnáziumi osztályból még egy epizódot kell megemlítenem. Mivel valami formai hiba – azt hiszem, késedelmes beiratkozás – miatt az első gimnáziumi osztályt magántanulónként kellett végezni, képesített magántanárra volt szükség, aki nagyon sokba került. Klebertnek hívták, csehországi német volt és ügyvédjelölt. Olyan 30-35 éves nagydarab, borotvált arcú, kövér alak volt. Ezt az embert egyszer akaratomon kívül megsértettem, amikor az órán Amerika felfedezéséről került szó, és én ki mertem őt javítani, hogy a felfedezőt nem Emrichnek, hanem – ahogy azt kisfiú koromban „Herr Seidltől” tanultam – spanyolul, Amerigónak hívták, ami ugyanazt jelenti, mint az Emrich. Lehet, hogy a pofának amúgy sem voltam szimpatikus, nemcsak, hogy kioktatott, amihez joga volt, de egy szép napon azzal állított be a kosztosnénimhez, akit szintén feljebbvalónknak tekintettünk, hogy az iskolában szemtelen vagyok, és tanárom is panaszkodott, hogy kotnyelesen, pimaszul viselkedem vele. Ezzel a váddal, az „Emrich-vitával” kiváltott hazug, kicsinyes bosszúval szemben tehetetlen voltam, és hallgatnom kellett annak ellenére, hogy pontosan tudtam, Plhal tanár úr szeret engem, amit nemcsak a vizsgaügyben tanúsított viselkedése, hanem az is bizonyított, hogy nekem ajándékozott egy korábbi tanítványa által nagy becsben tartott könyvet a monarchia összes országának szépen festett címerével, amelyet mindmáig kedves emlékként őrzök.

Házitanítómnak ez az undok viselkedése nagyban hozzájárult későbbi félénkségemhez, az emberek iránti bizalmatlanságomhoz, s ezért még ma is gyűlölet tölt el, ha erre a gazemberre gondolok.

Kosztosházunk tulajdonképpen háziura Prága zenei konzervatóriumának tanára és színházának csellistája, Hüttner úr volt, aki a legelőkelőbb szobában lakott, csak reggel és délben tartózkodott otthon, mégis nevelői tekintéllyel bírt, amiért úgy féltünk tőle, mint a Vau-Vau kutyától. Rudolf öcsémet, aki zenei tehetsége miatt hegedülni tanult, alighanem Hüttner játéka készítette

arra, hogy áttérjen a csellóra, s azt még öreg napjaiban is szeretettel és sikerrel szólaltassa meg.

Rajtunk, a három testvéren kívül még két másik kosztosgyerek volt, akikkel mindenféle csínyt és hőstettet hajtottunk végre, például hurokkal macskát fogtunk. Amíg élt a jó öreg Plhal tanár úr, nagyon szorgalmas diák voltam, de miután meghalt – ez a 4. osztály első félévében volt –, egy segédtanítót kaptunk, aki bandzsított, semmi tekintélye nem volt és a diákok gúnyt űztek belőle. Elment a kedvem a tanulástól, és már nem voltam olyan szorgalmas, mint korábban. Aztán megismerkedtem egy bizonyos Ens nevű fiúval, akinek különleges galambjai voltak, és aki engem is olyan szenvedélyes galambásszá tett, hogy minden mást elhanyagoltam. Ezért nem szabad engedni, hogy egy gyereknek ilyen erős egyoldalú érdeklődése alakuljon ki.

*André Rudolf
Graz, 1912*

Ez idő tájt apám is megváltoztatta véleményét tanulmányaimmal kapcsolatban, és átíratott a reáliskolába, ahol két évet végeztem el. Itt tanultam meg szépen írni, rajzolni és tussal festeni.

Egy alkalommal megjelent apámnál egy gazdag ember Oroszországból (valószínűleg zsidó volt), hogy üzleti ügyekről tárgyaljon vele, aki közölte, hogy szüksége volna egy fiatalemberre, akit hazavinnie Oroszországba, és mint családtagot a házába fogadna, alighanem azzal a céllal, hogy bevezesse az üzleti életbe. Erre apám, anélkül, hogy a családdal megbeszélte volna, engem ajánlott, aki akkor 14-15 éves voltam. Néhány napon belül el is indultunk az orosz előkelő, új gyorsposta kocsijával (tél volt), és Drezdáig jutottunk, ahol is Emil bátyám, aki akkoriban a Drezda-közeli Oschatzban egy híres juhtenyésztőnél (Schmidtnél?) volt tanonc, számomra ismeretlen okból elvett az oroszról, és magával vitt előbb Oschatzba, majd haza Prágába.

Isten tudja, mi lett volna belőlem, ha akkor Emil bátyám haza nem visz.

1838-39-ben egész családunk Pozsonyba költözött, miután apám előbb Szlavóniában Odescalchi Livio herceg gazdasági tanácsadója lett, ahol Emil bátyám, mint juhtenyésztési felügyelő is megbízást kapott, majd gróf Batthyány Lajosnak (akit az osztrák hadbíróság 1849-ben elítélt és kivégeztetett) és Odescalchi Artúrnak is dolgozott Nyitra megyében.

*Gróf Batthyány
Lajos*

Amikor Pozsonyba érkeztünk, nem találtunk megfelelő lakást, mert ott éppen a magyar országgyűlés ülésezett, és minden lakás foglalt volt. Akkoriban az volt a szokás, hogy országgyűlés idején a háztulajdonosokat arra kötelezték, hogy a ház egyharmad részét

ingyenesen az országgyűlési képviselők rendelkezésére bocsássák. Így aztán a Pozsonytól egy órányira fekvő Oroszvárra költöztünk egy Zichy-kúriába. (Oroszvár a Zichy grófok tulajdona volt.)

A következő évben költöztünk be Pozsonyba, a Sétatéren lévő Wigand-ház első emeletére. Nagyon vidám napokat töltöttünk ott. Nagy, főúri lakásunk volt, benne egy nagyteremmel, amelyben télen fiatal barátainkkal, köztük Görgey Istvánnal, (a később híressé vált magyar Görgey tábornok testvérével) és barátnőinkkel táncórákat vettünk.

Ekkortájt a szünidőre Meinholdhoz kerültem, aki erdőmester volt Ikerváron, gróf Batthyány Lajos Vas megyei birtokán és a közeli pusztán lakott. Felesége, Clara, a néhai André Rudolf lánya unokatestvérem volt. Meinhold egy vidám, könnyelmű, jóvágású ember volt, a gróf 24 kutyáját látta el. Sokat vadásztunk, volt ott fácán, nyúl, fogoly és fürj bőven. (Később kellemetlenségem akadt Meinhold fiával és unokáival, mivel előbbi átvállalta egy lump barátja adósságait, miközben neki magának sem volt semmije.) Batthyány gróf-ikervári kastélyában mindig sok vendég volt, akik aztán tömegesen vonultak a szomszéd birtokokra kártyázni. A magyar nemesség akkori életmódjának illusztrálásaképpen jegyzem meg: egy-egy ilyen látogatáskor volt úgy, hogy a majorban 60 lovat kellett elhelyezni és ellátni. A társasághoz tartozó szomszédok közül a 3 Horváth-fivért kell megemlítenem – nagyon gazdagok voltak, és mindhárman tönkrementek, ami maradt, azt eldorbézolták a fiaik. Mára a családnak egyetlen tagja sem él.

Fritz öcsémmel ekkoriban szenvedélyesen vetettük bele magunkat a magyar nyelv tanulásába, mindent el akartunk sajátítani, ami magyar, magyar hazafiak lettünk, piros-fehér zöld szalagot hordtunk a szalmakalapunkon stb. Nyelvtanárunk későbbi sógorom, Samarjay Károly volt, aki nálunk lakott, és rábeszélte, hogy megkezdett gimnáziumi tanulmányaimat Pozsonyban fejezzem be, amit meg is tettem, majd Losoncon jogot tanultam, és az 1843-as országgyűlési évben letettem az ügyvédi vizsgát.

Az egykori államtanácsos Gervay báró (a még élő Gervay Ferdinánd egyik nagybátyja) protekciója révén még ugyanebben az évben alkalmaztak az országgyűlésben, mint „absentium oblegat” -ot (azaz távollévő mágnások – esetemben Metternich herceg, miniszter és Kolowrat gróf – követeként) jó fizetésért. Feladatomból az volt, hogy naponta lejegyezzem az üléseken tartott beszédek, majd letisztázva elküldjem Bécsbe az államtanácsnak. Ezeket a tudósításokat aztán lerövidítették, és könyvmatokat készítettek belőlük. Az akkori államjogi referens, Duschek udvari tanácsos egyszer meg is mutatott nekem egy ilyen litografált példányt. Duscheket később Magyarországra küldték, ahol udvari kamarai alelnöknek nevezték ki, majd belekeveredett a forradalomba, Kossuth alatt pénzügyminiszter lett, és a forradalom leverése után az osztrák hadbírószág többévi börtönre ítélte annak ellenére, hogy nagy szolgálatot tett az osztrák kormánynak azzal, hogy minden ezüstöt és aranyat kiszállított. A Grazban élő Duschekné a menyé volt. Örültem, hogy fiát, Aladárt jól el tudtam

helyezni magyar állami szolgálatban, amiért mindig hálás maradt nekem. Az országgyűlés végeztével 1844-ben Bécsbe kerültem, ahova időközben apám is átköltözött, miután szép állásait feladta.

Innen Gervay báró javaslatára 1845 májusában a magyar kir. udvari kamara fizetés nélküli gyakornokaként Budára mentem, hogy mielőbb stabil állami szolgálatban kerüljek. Mivel az örökös vándorlás hátrányait és kényelmetlenségeit apám révén már korán megtapasztaltam, elhatároztam, hogy egy állandóságot biztosító életpályát keresek, s azt meg is tartom, ami végül sikerült is. 1846-ban fizetés nélküli gyakornokként Bécsbe kerültem az akkori általános udvari kamarához, később pedig a pénzügyminisztériumba, ahol hamarosan már díjazást (adjutum) is kaptam, 400 forintot, ami akkor kb. annyit ért, mint ma 2000 korona. Itt ismertem meg az ált. udvari kamara akkori udvari tanácsosát, von Dercsényit, akinek egy Eichhof bárónő volt a felesége és nagyon gazdag volt. Később Dercsényi is báró lett. 1847-ben, megint csak báró Gervay államtanácsos révén a pozsonyi országgyűlésbe delegáltak ugyanazzal a feladattal, mint 1843-ban. Ezen az országgyűlésen az ugyanebben az évben elhunyt József nádor főherceg helyére fiát, István főherceget (az addigi prágai helytartót) választották nádorrá. Ezen az országgyűlésen láttam és hallottam először Kossuth Lajost beszélni, aki Pest megye képviselőjeként jelent meg, és szép előadásával nagy feltűnést keltett, miután előbb bebörtönzése miatt, majd, mint a Pesti Hirlap szerkesztője nagy érdeklődésre tartott számot és erősen hatott a közvéleményre.

Ezen a két országgyűlésen, melyek az utolsók voltak Pozsonyban, mert később Budapesten tartották az országgyűléseket, alkalmam volt megismerni szinte valamennyi politikailag kiemelkedő magyar embert és az ország legtekingintélyesebb családjainak képviselőit, mivel akkoriban minden megyéből két nemesi képviselőt és minden szabad királyi városból egy küldöttet választottak. Különösen az előbbieket voltak tekintélyes és gazdag nemesek, akik mellé a megye egy sereg fiatal küldött írnoknak azzal a feladattal, hogy az országgyűlési iratokat a Várhegyen lévő Pálffy-palota egy külön helyiségében leírják, pontosabban egy hivatalnok diktált nekik, és ők írtak. Ezt nevezték „diktatúrának”. Abban az időben nevetséges módon oly mértékben korlátozták a sajtó mozgásterét, hogy a bécsi kormány még ezeket a hivatalos iratokat sem engedte kinyomtatni, így aztán a megyék számára hivatali használatra írkoknak kellett sokszorosítaniuk azokat. A gazdag megyék sok fiatalembert, akár 20-at is küldtek, a gazdagabb képviselők ugyanennyit hoztak magukkal írnok címszó alatt, részben, hogy a fiatalok ezáltal tapasztalatot szerezzenek (akkor még nem volt se vonat, se forgalom), részben, hogy csatlakozzanak a politikai demonstrációkhoz. A fiatalok bementek az ülésekre és az ellenzéki szónokokat „Éljen!” kiáltásokkal ünnepelték. Legtöbbjük joghallgató vagy ügyvédjelölt volt, akik, mint ilyenek, kötelesek voltak esküt tenni a kir. ítélőtábla (legfelső bíróság) előtt, amiért a jurátus címet kapták. Később aztán minden ilyen fiatal jurátusnak nevezték. Akkoriban ezek a fiatalok többnyire tősgyökeres, vad és

nyers fickók voltak, akik nagyon vígan éltek mindenféle tréfát és tüntetést vittek véghez, sőt késelős csetepatékat rendeztek az utcákon, hentesinasokkal gyakran valóságos csatákat mutattak be. E fiatalok féktelen viselkedése miatt vált a „jurátus” kifejezés a könnyelmű életvitel szinonimájává.

Ez utolsó pozsonyi országgyűlés idején, 1848 februárjában, Párizsban forradalom tört ki, amely Lajos Fülöp király elűzésével és Napóleon herceg köztársasági elnökké választásával ért véget. Utóbbi nagybátyja, I. Napóleon mintájára III. Napóleon néven később császárrá koronáztatta magát. Ezek után majdnem minden országban (Anglia kivételével) többé-kevésbé heves és véres forradalmak törtek ki, így Bécsben és Magyarországon is. Pesten a fiatalság vette kezébe a dolgot a két barát, Jókai és Petőfi irányításával, akik 1848. március 15-én a Nemzeti Múzeum előtt sajtószabadságot hirdettek ki, és 12 pontban kinyilvánították a nemzet kívánságait. Nagy lármát csináltak, de nem forradalmat, mivel időközben Kossuth a pozsonyi országgyűlésben azt kezdeményezte, hogy a régi magyar nemesi alkotmányt angol mintára egy modern, felelős kormányt tartalmazó alkotmánnyá alakítsák át. Az országgyűlés rövid időn belül elfogadta a javaslatokat, és nádorként István főherceg is azon fáradozott, hogy a bécsi udvarnál támogatást szerezzen. Bécsben március 13-án tört ki a forradalom, 13-án és 14-én Albrecht főherceg, aki akkor Bécs főparancsnoka volt, rálövetett az összeverődött zajongó emberekre, néhányan meg is haltak.

Március 15-én Bécsben kihirdették az első osztrák alkotmányt sajtószabadsággal stb. együtt, amit nagy ujjongás fogadott: mindenki fehér kokárdát viselt a kalapján és fehér szalagot a gomblyukában a béke jeléül.

A magyar országgyűlés tagjai testületileg elhatározták, hogy egy külön célra bérelt gőzhajón Bécsbe utaznak, és ott Ferdinánd császártól az új magyar törvények elfogadását kérik. Én is csatlakoztam az utazókhöz, teljes díszmagyarban, szép, prémmel szegett mentém volt, kardom és kalpagom, melyen egy óriási magyar kokárda virított, és emellé Bécsben egy ugyanolyan nagy fehér kokárdát tűztem.

A hajó délután érkezett a bécsi Práterbe, s az óriási küldöttség kocsijai felsorakoztak: az élen Kossuth a feleségével, mellette kissé teátrálisan egy közismert kortes, aki egy hatalmas magyar zászlót emelt a magasba. Eközben én egyedül fiákerbe ültem, hogy a városban még gyorsan meglátogassam a szüleimet, azonban már a Rothenthurmsatrassén el kellett hagynom a kocsit, mert minden utca telis-tele volt emberekkel, akik a magyarok bevonulására vártak. És ahogy kiszálltam a kocsiból, a bécsiek megrohantak, megöleltek és kitörő lelkesedéssel kiabáltak: Koszut (nem Kossuth) úr? Én meg, aki a sok pozsonyi éljenzéstől olyan rekedt voltam, hogy alig jött ki hang a torkomon, hagytam, hogy elcipeljenek az akkori udvari cukrász, Dehne boltjáig, ahol letöltöttem a zsebemet cukorkával! A magyarokat óriási lelkesedéssel fogadták, és Kossuth a Károly főherceg szálló erkélyéről hosszú előadást tartott németül

annak a közönségnek, amely a Kärntner Strassét és a környező utcákat, tereket megtöltötte. Hát így volt ez akkor, és aki a mostani ellenséges hangulatot látja, aligha tudja elképzelni.

Hamarosan mindannyian visszatértünk Pozsonyba. Áprilisban az egész bécsi udvar Pozsonyba vonult, hogy 1848. április 11-én az egész udvar és az országgyűlés színe előtt a Primáspalotában ünnepélyesen szentesítsék az ún. negyvennyolcas törvényeket Ferdinánd császár, a császárné, számos főherceg és az újonnan felállított magyar minisztériumok vezetői: gróf Batthyány Lajos, Deák Ferenc, gróf Széchenyi István, Klauzál Gábor, báró Eötvös József és Mészáros Lázár jelenlétében.

Az aprótermetű Ferdinánd császár csúnya nagy fejével és bárgyú tekintetével a búzavirágkék huszáregyenruhában felettebb komikusan nézett ki.

Az udvar csak megjátszotta magát, kivéve Ferdinánd császárt, aki szemlátomást jól szórakozott. Zsófia főhercegnő kamarillájával ellencsapást tervelt ki a költő-tábornok horvát Jellasics-csal, akit a magyar minisztérium akarata ellenére neveztek ki horvát bánná és Horvátország és a katonai határőrvidék hadtestparancsnokává, miközben Bécsben a diákság és a nép macskazenével egybekötött lármás tüntetéseket szervezett, ami olyan mértéket öltött (vagy az udvar előtt olyan mértékűnek tüntették fel), hogy az udvar elmenekült Innsbruckba. Időközben Jellasics bán a határőrvidék katonáival Csáktornyánál betört Magyarországra és mivel nem volt ellenállás, egészen a Balatonig nyomult előre. Ekkor István főherceg és a magyar miniszterek elébe mentek, hogy átadják a császár parancsát, amely visszavezényli Horvátországba és egyben a bán leváltásáról is rendelkezik. A császár mindent aláírt, amit elébe tettek, és István főherceg, akit nem avattak be Zsófia főhercegnő összeesküvésébe, a cselszövés áldozata lett.

Ennek tudatában a bán nem engedelmeskedett István főherceg felszólításának, hanem gúnyt űzött belőle, ivászat közben tisztjeiről megalázó szónoklatokat tartott és Wallensteinhez hasonlította magát. A Fejér megyei Pákozdnál azután összezsapásra került sor a két sereg között; a magyar hadseregben lévő osztrák generálisok nem voltak a helyzet magaslatán, így hát Rédey tábornok fegyverszünetet kötött Jellasiccsal, miközben a bán horvát rablőhordájával, a határőrvidéki katonákkal az éjszaka leple alatt Bécs felé szökött. A horvátok menekülés közben mindent elloptak, ami a kezük ügyébe került, a kerekes kút vasláncától az éjjeliedényig mindent.

Csak egy horvát dandár volt, amelyik Roth és Philipovich vezénylete alatt Tolna megye felé vette az irányt. Ezeket a katonákat Görgey csapatai körülvették, lefegyverezték és hadifogolyként Budára vitték.

Ezután kezdődött az a hősi és szomorú időszak, amelyet magyar szabadságharcnak neveznek, s amely a magyarok számos bravúros győzelme után az 1849-es év vége felé oda vezetett, hogy a Magyarországot elárasztó orosz csapatokkal szemben tehetetlen Görgey tábornok az orosz Paskievics marsall előtt 1848 augusztusában Világosnál kénytelen volt letenni a fegyvert.

Az eseménysor végül 1849 október 6-án 13 tábornok aradi kivégzésével, gróf Batthyány Lajos pesti főbelövetésével, hazafiak és protestáns papok meghurcolásával, lányok és asszonyok nyilvános megkorbácsolásával stb. fejeződött be.

A hóhérok és fenevadak közül mindenekelőtt báró Haynau generálist kell megemlíteni, aki a bécsi kormánnyal szembeszegülve előbb tömeges kivégzéseket vitt véghez annak ellenére, hogy tudta, a császár már megkegyelmezett, később pedig kormánya hozzájárulása nélkül szabadon engedte a tömegével bebörtönzött magyar küldötteket. Anatole Vaquant egy Görgey hadjáratairól szóló röpiratában megemlíti, hogy egy osztrák tiszt a 13 kivégzett tábornok emlékét a következőképpen örökítette meg:

Pannonia	(Pöltenberg)
Vergiss	(Vécsey)
Deiner	(Damjanich és Dessewffy)
Toten	(Török)
Nicht	(Nagy Sándor)
Als	(Aulich)
Kläger	(Knézich és Kiss)
Leben	(Lahner, Leimingen, Lázár)
Sie	(Schweidel)

(A bal oldali oszlop jelentése összeolvasva: Pannónia, ne feledkezz meg halottaidról, vádlóként élnek ők.)

Aztán ott volt Welden tábornok, aki később Grazban a Schlossberget parkosította, s ezért még szobrot is állítottak neki, egy vérszomjas fenevad, aki Pozsonyban Petőcz alispánt, a protestáns lelkészt, Rázga Pált és másokat lelövetett, lányokat és asszonyokat nyilvánosan megkorbácsolatott. Csoda hát, ha a hazaszeretet ilyen nyers megtorlása tovább él a nemzetben és mindmáig ellentétek forrása?

A pozsonyi országgyűlés végeztével 1848 áprilisában Bécsbe mentem szüleimhez, akik a Jägerzeile és a Praterstern sarkán, ahol ma a Tegethoff-emlékmű áll, a harmadik emeleten laktak, ahonnan szép kilátás nyílt a Praterre. Ott meglátogatott minket a nővérem, Samarjay Anna 1 éves lányával, Annával (későbbi Schiller).

Aztán jött a káosz: egész Magyarországon háború, délen, északon, keleten. Emil bátyám családjával Bács megyében nagyon közel volt a Cservenka - felkeléshez, Samarjayéknak a Karátsony családdal együtt a temesvári erődbe kellett menekülniük, ahol az osztrák megszálló csapatok miatt a magyarok ostrom alá vették őket.

Fritz öcsém honvéd volt Perczel hadtestében, a legfiatalabb öcsém, Karl pedig az erdélyi fekete vadászrezredben szolgált századosként, és a havasalföldi felkelők üldözése közben egy golyó súlyosan megsebesítette a sípcsontjánál. Hosszas kezelés után meggyógyult ugyan, de idegileg nem tudta kiheverni az

esetet. Néhány évvel később (1861-ben) holtan találták az ágyában. A választások miatt kialakult csapatmozgások nagyon felzaklatták, mert egy újabb forradalom kitörésének vélte azokat.

Az udvar és az előkelőségek Bécsből való elmenekülése után a nyugalmat és biztonságot kereső lakosság élete egyre nehezebbé vált: a nyugalmat a gyakori macskazenével kísért tüntetések zavarták meg, melyek a legnépszerűtlenebb minisztereket, magas beosztású személyeket lemondásra kényszerítették, köztük Czapka polgármestert is, akit cseh származása miatt gyűlölték. Egy gránátos szakaszt, amelynek a Görgey által Győrnél szétvert osztrák sereg megsegítésére kellett volna sietnie, munkások és más tüntetők végigkísérték az utcákon elszakadásra és hitszegésre buzdítva a katonákat, míg végül a feltorlódott tömeg gyakorlatilag lehetetlenné tette, hogy a Nordbahnhofról vonattal elinduljanak. Láttam ezeket az embereket, felső-ausztriai szép szál emberek voltak. A felfordulás egész nap folytatódott, délután a néptömeg benyomult a hadügyminisztériumba, kihozta onnan Gr. Latour hadügyminisztert, és a hadügyminisztérium előtti téren felakasztotta egy lámpavasra. Mire az egész helyőrség kivonult Bécsből, és a munkások és más tüntetők (akik között sok lengyel is volt) mindenütt barikádokat emeltek, mert időközben híre ment, hogy Windisch-Grätz Hetzendorfban sereget gyűjt, hogy visszafoglalja Bécset és a felkelést leverje.

A felkelők egy Messenhauser nevű korábbi tiszt vezénylete alatt katonailag megszervezték magukat, és számítottak a magyarok segítségére, akik valóban ezzel a céllal Pozsonyból Schwechatig vonultak, ahol azonban az osztrák csapatok visszaverték őket, úgyhogy vissza kellett térniük Magyarországra.

Windisch-Grätz nagyrészt cseh katonáival körülvette Bécset, és mivel a lakásunk előtt a Pratersternen is állt egy jókora barikád, félt, hogy ott is harcok lesznek, így szüleimnek is menekülnünk kellett. Rudolf a morvaországi Jansteinbe ment anyám testvéréhez, az üveggyáros Ignaz Hafenbrädlhez, én pedig a belvárosban vettem ki egy hónapos szobát egy a Coburg (Spargelburg)-palotával szemben lévő házban. Itt egy szobában laktam Podstatzky-Liechtenstein gróf nevelőjével, és magam mellé vettem Soldatits festő barátomat is, aki szintén elhagyta központi helyen, az Augartenstrassen lévő lakását, hogy a várható harcokat elkerülje. A házmesterek, abban a hitben, hogy az udvar és a jóérzésű előkelők örökre távol maradnak, s így a házak rájuk szállnak, kiadták és hasznosították a sok üresen maradt lakást. Ez történt Rösner unokatestvéremmel, és így jutottam én is egy ilyen állítólag elhagyott lakáshoz.

Windisch-Grätz ágyútűz alá vette Bécset, és miután az udvari könyvtár egy részét és az Augustinerkirchét felgyújtották, majd bevették, horvát módra zajlottak az események, mivel a felhergelt katonák jó része a Windisch-Grätzhez csatlakozott Jellasics horvátjaiból került ki, loptak, raboltak mindent, ami mozdítható volt.

A bécsiek erre mindjárt kitaláltak egy szöviccet, hogy tudniillik a horvátok „Urwähler” (ösválasztók), mert azt választották maguknak, hogy „Uhren” (órákat) lopjanak.

A megszállás alatt Bécsben nem lehetett tejet kapni, ezért eljártunk reggelizni. Egy csendben morgolódo kis társaság, amelynek én is tagja voltam, előbb a Daun kávéházban gyűlt össze, majd miután az a győztesként bevonult, handabandázó tisztok gyülekezőhelye lett, átköltöztünk egy másik, csendesebb kávéházba. Köztünk volt az utászkapitány Niewiedomsky (egy lengyel), aki Latour gróf meggyilkolása idején segédtest volt, és akit, mivel, mint ilyen nem akadályozta meg a katasztrófát, és lengyelként gyanús volt, Hetzendorfban főbe lőttek.

Bécsben szörnyű állapotok voltak akkoriban. Az elmenekült, úgynevezett jóérzésűek, Hübnerék is, visszatértek Bécsbe, és spionnak nyilvánítottak sokakat a felkelés idején tanúsított magatartásuk miatt, akiknek aztán rendőrségi zaklatás, elítélés, sőt kivégzés jutott osztályrészül. Rudolf öcsémet egy olyan puha kalap miatt, amelyet ma mindenki visel, citálták be a rendőrségre, és figyelmeztették, hogy ne hordjon forradalmár kalapot.

Ebben az időben sok más tisztviselővel együtt a bécsi pénzügyminisztériumban dolgoztam, de a munka unalmas volt. Sokszor hetekig nem volt hírem a szüleimről, és hónapokig nem tudtam meg semmit a magyarországi háború miatt minden kapcsolattól elzárt testvéreimről, Emilről, Fritztől, Carlról és Samarjay Annáról.

Magyarországon tovább tombolt a háború. Csak Fritz öcsém volt honvéd Perczel hadtestében, melyet Mórnál teljesen levertek és szétoszlattak. Fritz az uradalmi kert üvegházába menekült, ahol Jellasics katonái elfogták és sok más hadifogollyal együtt 1849 januárjában a kemény téli hidegben a horvát határ mellől gyalog hajtották Bécsig, ahol a Hofburghoz tartozó Ballhausba zárták. Onnan üzent egy káplárral, hogy Bécsben van.

Hogy találkozhatnék velem, pincérnek kellett kiadnom magam: kötenyt kötöttem és zsemlét vittem a börtönbe, de a bejáratnál az őrnök még rá is kellett segítenem egy ezüst húszassal.

Egy idő után Fritzet lúdtalpa miatt háborúra alkalmatlannak nyilvánították és elengedték, de sok más társát rendfokozat nélkül katonai szolgálatra kényszerítették.

Szüleim kevéssel ezután a Krassó-Szörény vármegyében lévő Delényesre költöztek, ahol apám átvette egy birtok bérleti jogát. Hamarosan csatlakozott hozzájuk az erdélyi Zsibónál elfogott és katonai szolgálatra alkalmatlannak nyilvánított öcsém, Karl, aki aztán besegített a gazdálkodásba.

Ami engem illet, Bécsben béreltem egy 2 szobakonyhás lakást, ahol Rudolfal laktam együtt, aki a forradalom miatt abbahagyta jogi tanulmányait és az evangélikus teológiai intézet hallgatója lett. Később azonban ezt is feladta, mert mezőgazdász szeretett volna lenni – egy ideig szüleinknél volt Delényesen,

majd Magyaróvárra ment a mezőgazdasági akadémiára, ahol tartós barátságot kötött egy Cseh nevű fiúval, aki később horvát miniszter lett.

1850-ben Sopronba kerültem, kezdetben, mint szabadságolt önkéntes fogalmazó báró Hauer miniszteri biztosnál, aztán titkár, még később pedig ülnök lettem a Császári és Királyi Kerületi Adóügyi Bizottságban, amelynek főnöke báró Stekner von Makkoshettye volt, a bécsi magyar udvari kancellária egykori tanácsosa. 7 évig éltem Sopronban, egyre otthonosabban éreztem magam, és egyfajta titkára lettem az ottani társaságnak: bálakat szerveztem és összeismertettem az embereket egymással. Sopronban 3 fő társadalmi csoport volt: 1/ az exkluzív arisztokrácia: gróf Széchényi Pál, gróf Festetics György, későbbi magyar miniszter, özv. Zichy grófnő stb. 2/ a magyar dzsentrik: Széllék (a későbbi miniszterelnök, az akkor érettségire készülő Kálmán szülei, a fiatal mamával gyakran táncoltam), a Konkoly, Kulcsár, Nagy, Lunkányi, Skerlecz család és mások, 3/ az őshonosak, a tulajdonképpeni soproni patrícius-családok: Hofer, Flandorffer, Pfeiffer, Weinzierl, (utóbbiék lánya, Mária ma Schäfenfeldné).

A fenti csoportoktól teljesen elkülönültek az evangélikus családok: Töpfler, Lenk, Jentschu és sokan mások. A Töpfler-lány, Luise, aki az evangélikus gyülekezet ékességének számított, később Lunkányi barátomhoz ment feleségül, aki két évvel ezelőtt 86 éves korában halt meg. Akkori kedves barátaim és barátnőim közül tudtommal ma már csak a következők élnek: Sarlay Muki özvegye, született Nagy Alexandrine (akivel később Pozsonyban és Budapesten, legutóbb pedig 1903-ban egész váratlanul Radegundban találkoztam, ahová ő 75 évesen a Zichy család vendégeként Gasteinből érkezett néhány napra; özvegy Lunkányiné, akivel levelezésben állok; Schaffer v. Schäfenfeld altábornagy és felesége; Bécsben az özvegy báróné, Stefanie Mühlwert, szül. Skerlecz, aki akkor 12-14 éves volt; Sopronban az udvari fotográfus, Ruprecht. Schäfenfeldné szüleitől, Weinzierl ny. őrnagyéktól sok éven át béreltem szobát.

Barátaimmal, Lunkányival, Sarlay Lajossal és Mukival, Nagy Imrével és Nagy Jóskával, Schreiber Gusztávval és Szentgyörgyi Imrével, aki egy zseniális, de rendetlen és adósságcsináló ember volt, és később államtitkár lett az igazságügy-minisztériumban, naponta összejöttünk Lunkányinál, akinek saját háza volt. Ezeket a találkozókat „divánnak” hívtuk, Lunkányit pedig, aki gyakran étkezésre is meghívott bennünket, a hívők ismerőjének” neveztük.

A társaságban elfoglalt helyem miatt egyszer Csáky Emánuel gróf is megkért, aki ugyan császári és királyi kincstárnok volt, de egy badeni cukrász lányát vette el, és ezért családját nem vezethette elő magas arisztokrata körökben, ahol egyébként sem történt semmi különös, hogy mutassak be neki és családjának néhány csinos fiatalembert, mert házat szeretne vinni és magyar dzsentrivé válni, annál is inkább, mert első házasságából származó lánya, Irma egy nagyon csinos, 17 év körüli lány volt, aki mindenáron el akarta érni, hogy bevezessék dzsentri társaságunkba. Ugyanő utóbb hozzáment Taafe

grófhoz, a későbbi osztrák miniszterelnökhöz, aki akkor helytartósági titkárként került Sopronba.

1857 májusában Pozsonyba helyeztek át, ahol időközben sógorom, Samarjay Károly, aki a két Karátsonyi-fiú, Feri és Laci nevelését befejezván ügyvédként helyezkedett el, és óriási szorgalmával és ügyességével nagy praxist és csinos vagyont hozott össze. Samarjayéknak akkor három gyerekük volt: Anna, Károly és Emil. Övék volt a lakás, ahol a két Karátsonyi-fiú élt, és ahova én is beköltöztem. Együtt laktunk egészen 1861-es házasságkötésemig, amikor is sógorom új Kisfaludy utcai házában kibéreltem egy lakást. Nem sokkal Pozsonyba érkezésem után apám ismét felmondott: Delényesen félreértések és nehézségek merültek fel a tulajdonossal, és Samarjay Károly volt olyan jó, hogy leutazott Delényesre és elsimította az ügyet. Szüleim Károly öcsémmel Pozsonyba jöttek, majd egy idő után átköltöztek a közeli Oroszvárra, ahol apám Zichy gróf gazdasági tanácsadója lett, ahol gyakran meglátogattuk őket.

Mint már említettem, Samarjayéknál laktam, amikor Anna nővérem, aki a sok kinintől, amit a Bánátban szerzett váltóláza ellen szednie kellett, megbetegedett, és végül megvakult, ráadásul Károly fiát is el kellett temetnie. 1860-ban elkísértem őt az öreg Emul kaltenleutgebeneri hidegvizes gyógyintézetébe.

2-3 órás mezítlábas sétákat tettem ott vidám férfitársaságban. Szegény nővéremnek azonban semmit sem használt a kúra; Anna lánya volt mellette, aki akkoriban nagyon hallgatólag lány volt. Kevéssel azután, hogy visszatértünk Pozsonyba, még 1860-ban meghalt a nővérem.

Ettől kezdve a kis Emil legtöbbször nálam volt, és kísérőm lett mindennapi hegyi sétámon, melyet többnyire Samarjay Miska és Kovács bácsi társaságában tettem. Az akkori divat szerint magyar ruhába öltöztették: szűk nadrág, fekete atilla és kerek kalap, még őrzök egy fényképet, melyen ebben a kosztümben látható.

1861-ben egy óriási üstökös jelent meg az égen, melynek csóvája hetekig betakarta az egész égboltot. 1861. november 16-án volt az esküvőnk, ahová eljöttek szüleim Oroszvárról, Fritz öcsém Sopronból, Laci unokaöcsém pedig Modorról, ahová azért küldték, hogy szlovákul tanuljon.

1862. augusztus 30-án megszületett Emma.

1863 tavaszán áthelyeztek az Finanzlandesdirektionra (Országos Pénzügyi Igazgatóság), ahol Marcher udvari tanácsos volt a főnököm, akit 1846-ban ismertem meg Bécsben. Sok év után itt Grazban találkoztunk ismét, immár mindketten nyugdíjasként. 1903-ban jó erőben elérte 90. évét, és ugyanez év júniusában elvesztette második feleségét, aki 63 évet élt. Az idén 91 éves és jól tartja magát. Budán eleinte (a Krisztinavárosban), a Városmajor utcában laktunk, majd egy földszintes házban, a Várban, ahonnan pompás kilátás nyílt Pestre és Rákosra. A háznak kertje is volt, ahol a kis Emma sokat játszott a házmesterné Parisl nevű kutyájával. Később szüleim is Budára jöttek, és egy

házban laktak velünk. Itt ünnepelték az aranylakodalmukat, amelyre fiútestvéreim is eljöttek. Az 1866-os év, amikor május 1-jén megszületett Mariska, fontos történelmi eseményeket hozott magával, nevezetesen a porosz-osztrák háborút, amely Königrätznél (Hradec Králové) a poroszok teljes győzelmével végződött, aminek folyamányaként 1867-ben a magyar nemzet akkori vezetője, Deák Ferenc és gr. Andrássy Gyula kezdeményezésére létrejött a kiegyezés Magyarország és Ausztria között, és ugyanez év júniusában sor került az uralkodói pár megkoronázására a budai Mátyás templomban, amikor is gr. Andrássy Gyula miniszterelnök helyezte a koronát Ferenc József fejére.

(Mindeközben a császár testvérét, Miksát, aki Mexikó császára volt, Juárez vezetésével Querétaronál legyőzték a republikánusok és főbe lőtték.)

Régi szokás szerint a koronázás alkalmával az utcákon ezüst koronázási érméket dobáltak a nép közé; Lónyay pénzügyminiszter a piros-fehér-zöld anyaggal leterített utcákon lovagolt végig, nyergének két oldalán az éremtartókkal. Mariskával a karomon az ablakból néztük, ahogy Lónyay elvonul előttünk és felénk is dob néhány érmét. Több ilyen érmém is volt, köztük egy arany is, amelyet azonban elloptak tőlem készpénzzel és 50 ezüstforinttal együtt, amit az íróasztalomra készítettem, hogy a negyedévi házbért kifizessem.

Ez alatt az idő alatt minden pesti rokonunkkal megismerkedtünk, mégpedig Fröhlichékkel, a szülőkkel, Gustlval és a lányukkal, aki Pepi Roth-hoz, egy volt gimnáziumi és kosztostársamhoz ment feleségül, aztán Rudolf Fuchsszal és családjával, Gustav Fuchs-szal és Kiliánékkal. Az akkor fiatal Kiliánnal túráztunk a hegyekben. Carl Jurenáknál ismertem meg kedves barátomat, Elischer Baldit és Heckenast Gusztávot, aki később Stefanie-t vette el. Mindketten hű és jó barátok maradtak halálukig.

Mivel a pénzügyminisztériumban telekadó-referens voltam, egy csomó nagybirtokos jött hozzám panaszra, akik sokallták a kivetett adót, köztük a híres költő, korábban miniszter, báró Eötvös József, aki éppen Mariska születésnapján keresett fel, s ezt megemlítettem neki, mire ő gratulált; de köztük volt Csekonics grófnő, Feitler püspök, gróf Andrássy Gyula, de még Lónyay is, aki később az első magyar pénzügyminiszterem lett.

Aztán gyerekeink a Tomaschek testvérek iskolájába kerültek, ahol Emma eleinte a legkisebb volt, s ezért a többiek kényeztették, ám amikor megnőtt, vezető szerepre tett szert a gyerekek között.

1866-ban pénzügyi tanácsos lettem, és 1867-ben megalakult a magyar minisztérium, ahol aztán osztálytanácsossá neveztek ki.

1868-ban nagy szolgálati utat tettem Bécs, Graz, Fiume, Zágráb, Eszék stb. érintésével. 1869-ben pedig Lónyay pénzügyminiszter megbízásából tanulmányútra indultam Bécsen és Prágán keresztül Németországba; Berlin után Hannover, Münster és Stuttgart következett, ahol felkerestem Kempfert, egy született Jurenákot, s a tulaj asztalánál találkoztam az öreg Berberrel is.

Amikor Lónyay 1870-ben közös pénzügyminiszter lett Bécsben, Kerkápoly került a helyére, és lett az új főnököm, akit a császár és gr. Andrássy Gyula modortalan viselkedése miatt csiszolatlan gyémántnak tartott, aki azonban egy csiszolatlan fajankó volt, sok butaságot csinált, és jelentősen hozzájárult az államadósság növekedéséhez.

Utána jött az öreg Ghyczy, aki nagyon szeretett engem, majd Széll Kálmán következett, aki rám ruházta a telekadó-nyilvántartás bevezetését, és egy nagyon jó, a pénzhatalmi elit, nevezetesen a Rotschildok körében tisztelt pénzügyminiszter volt, aki a lehetőségekhez mérten rendben tartotta az állam pénzügyeit és bevezette a nyugdíjat. Azért kellett mennie, mert Bosznia elfoglalása ellen volt és államkölcsönt akart bevezetni, amit a pénzügyi hatalmasságok nagyra értékelték. Utána jött Szapáry gróf, az ő minisztersége alatt mentem nyugdíjba 40 évi szolgálat után 1886-ban. A magyar pénzügyminisztériumban eltöltött időm általában véve kellemesen és otthonosan telt; az egész országot be kellett utaznom, hogy a hivatalnokokat ellenőrizzem. Mivel a legtöbbször részben a forradalom, részben a rossz gazdálkodás miatt lecsúszott földbirtokos és úri ember (gentleman) volt, én ennek megfelelően kezeltem őket, s ezért mindenütt rokonszenvvel fogadtak.

Emlékszem, egyszer családotul utaztam Lublófürdőre, ahová elkísért az öreg Bársony, Ferdinandy, Piller és Butler gróf, és a vidám és könnyelmű Piller mindenféle szórakozást szervezett.

A 80-as évek elején szakemberként meghívtak egy magas rangú bosnyák tisztviselőkből, katonai képviselőkből (2 tábornok) és az osztrák-magyar pénzügyminisztérium képviselőiből álló vegyes bizottságba, ahol sok éven át, még Szlávy pénzügyminisztersége alatt is közreműködtem Bosznia-Hercegovina telekadó-nyilvántartásának létrehozásában. Így jutottam el egy szolgálati út során a hercegovinai Stolacba, ahol elkaptam az éghajlati lázat, mely 3-4 napig tartott.

A nyilvántartás vezetőjeként sok embert alkalmaztam, többnyire képviselők ajánlása és a miniszter rendelkezése nyomán, amiért az egész országban ismert és népszerű lettem, még a Borsszem Jankóban^x is szerepeltem.

Ebben az időben 8 éven keresztül Lublófürdőre jártunk nyaralni, ami a gyerekek szempontjából nagyon hasznos volt, mert egész nap a kitűnő levegőn lehettek, és korukhoz illő játszótársakat találtak, köztük Kuzmik Margitot, akivel akkor barátkoztak össze, amikor az első emeletről legurult a lépcsőn egyenesen az éppen ott álló Emma karjai közé. Ma is, immár Dr. Lakner Árpádnéként hűséges barátnője nemcsak Emmának, hanem az egész családnak, és minden névnapomra és újévre gratulál.

Később legtöbbször Radegund lett nyári tartózkodási helyünk, ahol először 1876-ban, majd 1886-tól évenként többhetes kúrán kellett részt vennem ekcéma betegségem miatt, amely túlságosan elhatalmasodott, miután Dr.

^x Magyar satirikus lap (ifj. dr. Samarjay Emil kézírása, Samarjay Zoltán megj.)

Hebra drasztikus kúrái egyszer s mindenkorra hajlamossá tettek erre a betegségre – később aztán egyre gyengébben jelentkezett.

Radegundban kialakult egy sokáig összetartó baráti kör is, melynek tagjai Thaly István, Hettyei Endre, Antos János és fia Béla, Szily Kálmán, Csiky Viktor és családja, a Farkas-nővérek, Szögyényi (a berlini nagykövet testvére), Széll Farkas (Kubelik hegedűművész apósa), a Fogarassy család és Concha professzor voltak. 1896-ban ez a társaság kezdeményezte, hogy emléktábla kerüljön annak a háznak a falára, amelyben Csiky professzor lakott 20 éven át. 1898-ban Sándor János barátunk, (akkor küüllői főispán, most a magyar belügyminisztérium államtitkára) javaslatára a radegundi magyar társaság tiszteletbeli elnökévé választottak, amiről szép oklevelet állítottak ki, és amelyet a Villa Oliva kertjében nagyszámú közönség előtt nyújtottak át nekem.

1900-ban Csikyékkel együtt kezdeményeztem, hogy Szily Kálmán tiszteletére, aki 20 éven keresztül volt Radegund vendége, megnyissák a Szily-völgyet. A Rurich család aztán meghívta a szervezőket, mintegy 30 főt egy nagy uzsonnára dipoldsbergi otthonába.

1902-ben egy André-forrást létesítettek a tiszteletemre.

1902. november 23-án ünnepeltük 80. születésnapomat, amelyhez nagyon sokan gratuláltak; estefelé az egész Wolter-családot vendégül láttuk uzsonnára, és másnap volt Mariska esküvője. Akkor még olyan friss és egészséges voltam, mint 10 évvel korábban, ám 1902 decemberének második felében és 1903 januárjában betegeskedni kezdtem. Amikor Mariska férjének ezredesi előléptetése után május elején nálunk járt, az az elhatározás született, hogy nyáron velük megyek Radegundba, de nem kúrára, és ott önellátók leszünk. A lakással és az ellátással nagyon elégedettek voltunk, de mindjárt megérkezésünk után a fülledtség hideg, viharos és esős időbe csapott át, ami kis megszakításokkal 7 hétig tartott. Ez az időjárás oly mértékben megrendítette egészségemet, hogy augusztus 25-én hazautaztunk Grazba orvosi segítséget keresni, mivel Rupricht doktor Radegundban nem foglalkozik ilyesmivel.

Dr. Mahr távollétében dr. Phlepshez mentem, akinek tanácsára dr. Ervin Peyr sebészprofesszorhoz fordultam, az ő kezelése alatt állok június 1. óta.

A radegundi tartózkodás ezúttal már nem volt olyan kellemes és vidám, mint a korábbi években; a legtöbb ismerősünk hozzánk hasonlóan otthon étkezett, s ezért az étterem barátságatalanná vált, és egyáltalán, az egykor oly keresett intézmény a hanyatlás jeleit mutatja, mivel Rupricht saját céljaira és pénzügyi spekulációkra használja és kizsákmányolja az intézményt.

Már nincs kedvem többé oda menni.

A társasági életet is megzavarta, hogy a magyar parlamentben végmenő politikai változások ellentéteket váltottak ki a régi barátok között.

Életem során, mint azt korábban már említettem, nagyon sok érdekes emberrel ismerkedtem meg, de volt egy találkozás, amely furcsább volt valamennyinél, ezért el kell mesélnem.

1844 farsangján, amikor az országgyűlésben voltam Pozsonyban, a képviselők több elegáns bált rendeztek a Várhegy oldalában lévő Pálffy-palotában, melyeken, mint szenvedélyes táncos szorgalmasan részt vettem. Itt jelent meg egy fiatal, egészségtől kicsattanó leányzó Komáromból, Domokos Tercsi két csinos képviselő-feleség, Pázmándyné és Zákóné kíséretében. A fiatal mágnások bőszen csapták neki a szelet, ami azért volt vicces, mert akkoriban a mágánások alig tudtak magyarul, míg a Domokos-lány csak magyarul beszélt. Mivel feltűnt a komédia, alighanem én is felkértem táncolni, de aztán nem gondoltam rá többé.

1884-ben vagy '85-ben, vagyis 40 évvel később egyszer a telekkönyvi hivatalban meglátogattam utódomat, Fejér Miklóst, aki érkezésemkor éppen egy nagy csontos, egyszerűen öltözött idős asszonyt kísért az ajtóhoz, miután átadott neki egy telekkönyvi munkát: egy előre nyomtatott kulcs szerint számításokat kellett végezni, amivel az asszony napi 1 ½-2 forintot tudott keresni. Amikor Fejér Miklós kérdésére, hogy ismerem-e az asszonyt, nemmel feleltem, elmondta, hogy ez az egykori Domokos Tercsi volt, aki Jókai A tengerszemű hölgy c. regényének főszereplője, aki egy hosszú, mintegy 15-20 évig tartó börtönbüntetés letöltése után szabadult Márianosztráról, ahová azért zárták be, mert két férjét megölte, előbb a gazdag földbirtokos Zámoryt, aztán meg egy tanítót.

Ennek a lánynak a történetét, aki egykor beleszeretett a komáromi diák Jókaiába, örökíti meg a fent említett, németül is olvasható regény.

----- .- .-----

Ha most visszatekintek az általam megélt időszakra, arra a fejlődésre és azokra a változásokra, amelyek az élet minden területén végbe mentek, s amelyeket itt most fel sem tudnék sorolni, röviden mégis megemlítek egyet, s mást a hétköznapi életből, mert a mai generáció el sem tudja képzelni, milyen volt az élet vasút, gőzhajó és gőzgép, valamint elektromosság nélkül.

Ma például egy apró gyufaszál elég ahhoz, hogy fényes lángot kapjunk a másodperc törtrésze alatt, de ehhez az én gyerekkoromban a következő műveletekre volt szükség: minden háztartásban gyűjtötték a maradék vászondarabokat, hogy elszenesítsék, és ebben a formában „gyújtósna” félretegyék. Aztán fogtak egy tűzkövet és egy acéldarabot, és ezeket a gyújtós közelében egymáshoz ütögették, addig, amíg egy szikra a gyújtósra pattant, és meggyújtotta azt. De ez még nem láng volt, csak izzás. Ezt az izzó pontot saját tüdőből addig kellett fűjni, míg megjelent egy pici lángocska, amely az erre a célra készületben tartott kéniszálal meg nem gyújtotta. A kéniszál egy ujjnyi vastag, kénnel bevont cérna volt. Később aztán feltalálták az ún. „gyufagépet”, amely két részből állt, egy üvegcséből, melyben azbeszt és vitriol volt, és egy gyufaszálból, melynek a vége kénnel és egy piros masszával meg barna foszforral volt bevonva. Ezt kellett az üvegcsébe mártani, és amilyen gyorsan csak lehet, kihúzni, mert különben a massa tönkrement az üvegben, ami gyakran meg

is történt. Aztán jött az üvegcsé nélküli gyufaszál, melynek egyik vége foszforral volt bekenve, majd az úgynevezett svéd gyufa, kén és foszfor nélkül, amikor a gyúelegy egy részét a gyufafejről a skatulya oldalán kiképzett dörzsfelületre vitték át.

1829-ben vagy 1830-ban jött az első gőzhajó Pozsonyba és Budapestre; a kikötőkben mindig óriási tömeg figyelte a hajó érkezését.

Gr. Széchenyi István volt az, aki sok más mellett kezdeményezte a gőzhajózás és a Pestet Budával összekötő Lánchíd megépítésének ügyét és véghez is vitte azt.

Prágából Pozsonyba apám négylovas kocsijával költöztünk, azzal, amelyet előbb Prágából majd Pozsonyból kiinduló nagy utazásaira használt az általa felügyelt birtokokra egészen Szlavóniáig, mert hát vasút még nem volt.

Amikor apám egy ilyen útján megbetegedett és Pesten kellett maradnia, hogy kezeltesse magát, meglátogattam az akkor egyemeletes Magyar Király szállóban. Akkoriban minden szállodához és vidéki vendégfogadóhoz tartozott egy nagy udvar az ún. „állással”, ahová az eső és a tűző nap elől be lehetett állítani a kocsikat és a lovakat. Ez a szálló, illetve annak udvara akkor még egész a Dunáig nyitott volt (most már egy utca keresztezi a teret), és heti vásár idején ez a hatalmas tér annyira tele volt négylovas parasztszekerekkel, hogy alig lehetett átmenni rajta. (Manapság alig látni már ilyen heti vásárokat.) Mivel apám ágyban feküdt, sokat voltam a szobában anélkül, hogy bármi dolgom lett volna, sokat olvastam, főleg Marryat tengeri történeteit. A könyvet az ablakpárkányra tettem, és időnként ki-kinéztem az utcára. Akkoriban, ahol most a Schneider Häuser Viereck áll, még egy nagy szabad tér volt, itt volt a Harmincadvámhivatal, amely előtt egyszer 2-3 napig állt két oláh (román) parasztszekér. A kocsik erdélyi rackajuhok cserzetlen gyapjas bőrébe öntött faggyúval volt megrakva, amit ezek a parasztok Erdélytől Bécsig szállítottak. Minden kocsin élé 11-13 kis hegyi ló volt befogva amikor tovább indultak, ám amíg a parasztnak a rakomány elvámolására kellett várakozniuk az akkor Ausztria és Magyarország között lévő közbülső határ átlépése előtt, a lovak kifogva legelésztek a téren, ott, ahol ma a híres Gerbaud (Kugler) cukrászda áll, ám akkor még olyan volt, mint valami füves rét. Maguk a parasztok is a kocsijuk alatt étkeztek, ott fogyasztották el az egész útra magukkal hozott élelemből és sli-govicát (szilvapálinkát) ittak rá. Az étel egy hordócska olajban eltett bab (paszuly) és kukoricakenyérnek nevezett puliszka volt. Ez volt minden élelmük az egész hosszú, sokszor hónapokig tartó útra Erdélytől Bécsig és vissza, és a lovak sem kaptak a legelésen kívül semmit, amíg áthaladtak Magyarországon. Csak miután átlépték az osztrák határt, kellett lóeleséget venniük, mert ott tilos volt a más földjén legeltetni. Ezzel szemben Magyarországon, ahol még egyáltalán nem voltak kiépített utak, csak számtalan keréknyom keresztül-

kasul a földeken. Ez volta az oka annak, hogy a legkisebb paraszt is négylovas szekérral közlekedett, hisz különben elakadt volna a puha földben.

1842 vége felé – már tél volt –, Pozsonyból Pestre utaztam Samarjay Károlyhoz, hogy ott, mint joggyakornok (jurátus) a kir. törvényszéken dolgozzam és esküt tegyek.

Öten: 2 idősebb asszony, én, egy huszártiszt és a szolgája (akkori szokás szerint mindketten civilben) indultunk el egy pozsonyi bérkocsiban, és harmadik nap estefelé érkeztünk Budára, ahol egy „Aranyperce” nevezetű poloskás szállóban kellett aludnom, és csak a negyedik napon tudtam átmenni Pestre, mert akkor még nem volt állandó híd a Dunán, csak egy hajóhíd, amelyet télen ki kellett emelni, és amikor Budára érkeztem, már erős jégzajlás volt, így a hidat már kiemelték, és nem volt tanácsos sötétben ladikkal átkelni a Dunán.

Az 1843/44-es tél olyan enyhe volt, hogy a Dunaparton általában frakkban sétáltak az emberek. Ekkor többször láttam Petőfi Sándort a Pilvax kávéházban. Kucsmát viselt a fején és malaclopó (kerek köpeny) volt rajta. Samarjay személyesen ismerte őt.

1843 februárjában Latinovics Gedónéval és két csinos lányával, Judittal és Bertával (azt hiszem, Emil bátyám is velünk volt) Pestről Bajára utaztam, mégpedig egy üresen hazatérő vászonponyvás fuvaroskocsival: 3 napig tartott az út. Baján Latinovics Lajos várt, annak az Albinnak az apja, aki feleségével (szül. Nagy, a Samarjay család rokona) Grazban lakott.

Bajáról Latinovics úr vitt tovább nyitott homokfutójával (könnyű, vékony kerekű kocsi, amely mély homokban és meszes talajon sem akad el), melyet a méneséből való 4 telivér húzott szépen megépített, elegánsan berendezett madarasi udvarházáig, ahol Emil bátyám akkori menyasszonya, Jancsó Mária, akit Makrenának is hívtak, rokon házikisasszonyként lakott

Latinovics egy nagyon szeretetreméltó kedves ember volt. Hogy szórakozásom legyen, elvitt Szabadkára, hogy ott bevezessen a báli társaságba. Rudits főispánnál szálltunk meg, aki később báró lett és 90 évet élt meg. Két bálban voltunk, az egyiket a dzsentrik, a másikat a polgárok adták, mindkettőn nagy létszámú és izgalmas volt, és a lányok és asszonyok legtöbbje igazi szépség volt – nagyon szép embertípus van arrafelé.

A tél olyan enyhe volt, hogy az egész férfitársaság frakkban ment a bálba, és felső ruháját huszárokkal vitette maga után. A hölgyek kocsival érkeztek ugyan, de mivel szilárd utak nincsenek (nincs kő arrafelé), olyan nagy sár volt, hogy gyalog nem lehetett közlekedni. Ezért a házak mellé vastag deszkából készítették járdát, és ugyanilyen átjárók keresztezték az utakat is, úgyhogy amikor egy kocsi egy ilyen átjáróhoz ért, a kerekek nem tudtak átgurulni rajta, így a hölgyeket a kétoldalt felsorakozó szolgáknak kellett átemelniük. Azokat a hölgyeket, akiknek nem volt hintójuk, fateknőben vitték a bálba.

Madarason megismertem Latinovicsné testvérét, Somssich Pált, aki később politikai szerepet vállalt és 1867 után az országgyűlés elnöke is volt.

Már nem emlékszem, hogy kerültem vissza Pestre, azt hiszem a Latino-vics családdal, akiknek Pesten is volt lakásuk.

Pestről megint csak tél elején, november 15-én gőzhajóval utaztam Bécsbe. A hajón óriási tömeg volt, többnyire zsidó kereskedők, akik a pesti Lipót-napi vásárról mentek Győrbe, és az akkor híres Felicien Dávid a zenekarával, akiknek egy bizonyos napon Bécsben kellett előadniuk David népszerű szerzeményét, a Sivatagot. Igen ám, de Győr előtt, Gönyűnél olyan sűrű ködbe kerültünk, hogy ki kellett kötni, és 2-3 éjszakát ott kellett tölteni. Ezért aztán a zsidó kereskedők és Felicien David meg a társasága kocsiba ült, hogy Győrbe jusson. A hajó így aztán egészen kiürült.

Hát, így volt ez akkor... Ma gyors- és expresszvonatokkal Pestről 4-5 óra alatt Bécsben lehet lenni.

A pesti vásároknak, kivált az itt említett Lipót-napi vásárban volt valami különleges. Pest egy kicsi, nyárspolgárok lakta város volt, az a kevés arisztokrata, aki a nádor főherceg környezetéhez tartozott, mind a Várban lakott. Az országos vásár akkoriban igazi népünnepély volt, az ország minden területéről rengeteg ember jött el, – nők és férfiak egyaránt – hogy valami újat lásson és bevásároljon. Egy nemrég megjelent cikk szerint sokszor 80 000 idegen is megfordult egy ilyen vásáron, úgyhogy még a gazdagok is örülhettek, ha 5-6 forintért éjszakázhattak valamelyik boltban. Vásár idején külföldi előkelőségek is ellátogattak Pestre, például Fanni Elsler, a híres táncosnő, Saphir, az író Bécsből, hogy előadásokat tartson, neves cirkusztársulatok, ahol Sándor gróf, az ördöglovas is megmutatta tudományát. A Lipót napi vásár azért volt különösen is vonzó, mert szárított dohányt is árultak nagyban kocsiszám lehetett venni, kicsiben a piacon ülő asszonyoktól. Annak idején még nem volt dohánymonopólium, bárki annyi dohányt természetelt, amennyit akart, és szabadon eladhatta – nagyon olcsón. Megvágva zsákokban, vagy egészben, 4 ujjnyi vastag kötegekben árulták a dohányt.

A pozsonyi evangélikus Líceum diákjai körében egy egészen különleges utazási módszer terjedt el. Ez az iskola, ahol kitűnő tanárok tanítottak, mint pl. a fizikatanár Kovács-Martiny, bizonyos értelemben nemzetközi intézmény volt, mert az előadások nyelve a latin volt. Így aztán jöttek diákok Sziléziából, a Visztula mentéről (egyeseik közülük a Visztula partján gyakori hajbetegségben, a „lengyelfürtben” szenvedtek), aztán az ország szerb vidékeiről, ahol nem volt magasabb iskola, és a fiatalok nem szívesen mentek katolikus tanintézménybe.

A líceum diákjai közül azok, akik a Duna mellékéről származtak, már a tanév folyamán hajóstársaságot alakítottak, és maguk közül hajóskapitányt választottak. Ez a társaság aztán a tagoktól összegyűjtött pénzen vettek egy közönséges teherhajót, mely délről fát és gabonát szállított, és a visszaútra nem kapott szállítmányt, mert alig volt hajóforgalom, így a hajó nem került

sokba. Ezzel a hajóval utaztak haza a hajósegylet tagjai, és aki utolsónak maradt, eladta a hajót. Az evezést és kormányzást maguk végezték, és az ellátásról is maguk gondoskodtak.

Az utolsó hajóskapitány egy bizonyos Skultéti volt, akit 30 évvel később láttam viszont egy budapesti evangélikus találkozón.

Skultétié volt az utolsó ilyen hajóút, mert aztán megkezdődött a Dunán a gőzhajózás.

----- . -----
Néhány olyan változást szeretnék még megemlíteni, amely életem során, politikai téren ment végbe az európai kontinensen az 1848-as szabadsághozgalmakon kívül.

Elsősorban az elviselhetetlen török fennhatóság alatt álló európai keresztény népek voltak azok, amelyek véres harcok árán felszabadultak az idegen elnyomás alól és önálló államokat alakítottak; így jött létre a görög, a szerb és a román királyság, a bolgár nagyhercegség (Oroszország segítségével). A macedónok és az albánok már 2 éve harcolnak, hogy lerázzák a török rabigát, amely, mint arról Boszniában és Hercegovinában meggyőződhettem, összeegyeztethetetlen a minden ember törvény előtti egyenlőségének elvével, mivel a mohamedán törvények szerint keresztények nem állhatnak muszlimok fölött, pl. katonai vezetők sem lehetnek. Ezért miután Ausztria elfoglalta Boszniát, sok mohamedán kivándorolt Törökországba vagy Kis-Ázsiába, míg az ott maradtak idővel megváltoztatták nézeteiket.

Az örökké nyugtalan egykori Nagy-Lengyelország királyság ismételt felosztása után megmaradt, még önálló lengyel területeket: a Varsói Hercegséget és a Krakkói Köztársaságot a legutóbbi lengyel forradalmakat követően Oroszország (Varsót), és Ausztria (Krakkót) kebelezte be.

1864-ben Dánia elvesztette Schleswig és Holstein hercegséget Németország javára.

Még a 19. század 30-as éveiben történt, hogy Hollandia déli, franciák lakta területéből létrejött a Belga Királyság.

A 40-es évek vége felé kezdtek az olaszok, eleinte csak titkos szövetségekben, később Garibaldi vezetésével forradalmi alakulatokban azon munkálkodni, hogy a különböző osztrák származású dinasztiák által uralt itáliai tartományokat egységes olasz állammá egyesítsék, és ehhez a lombard-velencei királyságot leválasszák, ami eleinte, noha maga a szardíniai király és serege állt a mozgalom élére, a Radetzky vezette osztrák hadsereg ellen sikertelen volt, ám később, a 70-es években Garibaldi híveivel, mintegy 1000 fővel megtámadta Szicíliát és Nápolyt, melyek egyetlen kardcsapás nélkül megadták magukat. Napóleon is az olaszok segítségére sietett, s így az egyesített olasz-francia csapatok Villa Francánál legyőzték az osztrákokat, és kiűzték őket ezekből a tartományokból. Garibaldi szabadcsapatai és az olasz katonaság Rómát is elfoglalta; a pápát világi hatalmától megfosztotta és az egykori pápai

államot bekebelezte, és minden más, az osztrák uralkodóház oldalágához tartozó dinasztiák által uralt területet, nem csak Nápolyt és Szicíliát, hanem Toscanát, Modenát, Estét stb. is megszabadította uraitól, akik mind Ausztriába menekültek, míg végül létrejött az Olasz Királyság a Savoyai dinasztia vezetése alatt; akiknek ősi területét, Savoyát Napóleon szolgálatai jutalmául megtartotta Franciaországnak.

Mindazonáltal ma is számos olasz él osztrák területeken, Isztrián, Triesztben, Tirolban és Dalmáciában, akik mind Olaszországhoz húznak, és ezért „irredentáknak”, vagyis „megváltatlanoknak” nevezik magukat. Az egyházi korrupció miatt Spanyolország hosszas háborúzást követően elvesztette a gazdag Kubát és a Fülöp-szegeteket; Portugália háború nélkül vesztette el Brazíliát annak ellenére, hogy Don Pedro, az utolsó brazil császár és portugál király jó vezető volt. Utóda Portugáliában a veje, Coburg hercege lett. Brazília köztársasággá alakult. A spanyol trón betöltése ürügyén Franciaország vitát kezdeményezett Poroszország királyával, mivel az rokonát, egy Hohenlohe herceget kívánt oda ültetni, s mert Poroszország Bismarck vezetése alatt már korábban, 1866-ban létrehozta az Északnémet Szövetséget, és ellenállás nélkül uralma alá vonta Hannover és Nassau tartományokat, majd azt is elérte, hogy Ausztriát, amelynek korábban vezető szerep jutott a német szövetségi kormányzásban, kiszorította onnan, és a königgrätzi ütközetben aratott elsőprő győzelme után a kész tények elfogadására kényszerítette, nevezetesen arra, hogy lemondjon mindenfajta befolyásolásról Németországgal szemben.

Erre föl III. Napóleon, hogy Németország jelentősen megnövekedett hatalmát megtörje, 1870-ben hadat üzent Poroszországnak, amit a franciák lelkes „fel Berlinbe!” felkiáltással üdvözöltek.

Vilmos, porosz király azonban, élvezve a német államok bizalmát jól szervezett hadseregével, élén a híres Moltke tábornokkal szembefordult az ellenséggel, és elkeseredett, véres harcok közepette feltartóztathatatlanul nyomult előre egészen Sedanig, ahol kemény harcok után az egész francia hadsereg megadta magát és hadifogolyként Németországba került. A poroszok ezt követően körülvették, majd végül elfoglalták Párizst, miközben ott az anarchista kommün tombolt. Ez utolsó hadművelet során Vilmos királyt a poroszok versailles-i főhadiszállásán az ott összegyűlt valamennyi német fejedelem jelenlétében az egyesült német birodalom örökös császárává választották. Franciaország ebben a háborúban elvesztette Elzászt és Lotaringiát, melyek lakói fele-fele részben németek és franciák, akik azonban még most is jobban húznak Franciaországhoz, mint Németországhoz.

Mivel Boszniában folytatódtak a zavargások, és Törökország elvesztette ottani befolyását, a Berlini Kongresszus 1878-ban megbízta Ausztriát, hogy foglalja el és vonja ellenőrzése alá Boszniát és Hercegovinát. Gróf Andrassy Gyula miniszter állítólag úgy nyilatkozott, hogy az osztrák csapatok katonazenével, azaz békésen fognak bevonulni. Ehhez képest a mohamedán és szerb lakosság elkeseredett ellenállást tanúsított, az előre nyomulás minden lépése

súlyos áldozatokat követelt, ráadásul a szörnyű esőzések is akadályt jelentettek. Végül sikerült leigáznai az országot és közös osztrák-magyar tulajdonná tenni, ami sok pénzbe került és kerül ma is, s ezt tetézi a kormányzás bonyolultsága, hisz már két önálló kormányról és három minisztériumról van szó, és az annexió révén a szláv népek részarányának gyarapodása további problémákat fog okozni. Akkoriban a három minisztériummal kapcsolatban a következő vicc terjedt el: *tres faciunt deficit* (három fő deficitet csinál) a latin közmondás, *tres faciunt collegium* (három fő testületet alkot) paródiájaként.

Anglia közvetlen vagy közvetett uralmát szinte az egész földkerekségre kiterjeszti. A legtöbb gyarmatnak van parlamentje és vannak felelős miniszterei. A bürokat, akik ezt a viszonyt nem akarták elfogadni, hosszú és nehéz harcok árán teljesen legyőzték. 1904 telén kitört az orosz-japán háború, melynek kimenetele kiszámíthatatlan és a vége megjósolhatatlan.

Érdemes megjegyezni, hogy Japán csak 1868-ban vagy 1870-ben kezdte magát európai mintára megszervezni, és már most van bátorsága és készsége arra, hogy hadi felszerelésével a hatalmas Oroszország ellen háborúba bocsátkozzék.

Ha jelen visszaemlékezéseim során sok apró és jelentéktelen dolgot meséltem magamról és tevékenységemről, azt a környezetábrázolás kedvéért tettem, nem azért, hogy saját személyemet emeljem ki. Szerény állásomból soha nem akartam előre tolakodni, és minden törekvésem arra irányult, hogy kötelességemet buzgón és a lehetőségek határáig teljesítsem, amit mindmáig nagy megelégedésemre szolgál.

Ami pedig a történelmi adalékokat illeti, azokra az összefüggések miatt volt szükség, s arra is gondoltam, hogy ti akkor még nem éltetek és az iskolai történelemórán csak felületesen tanultatok ezekről, minthogy a történelem tanulmányozása nem a gyerekek, hanem a felnőttek dolga. Azt azért még hozzá kell tennem, hogy egész életemben nem olvastam annyi szegyeteljes dolgot emberekről, mint az utóbbi néhány évben: szülő- gyerek- testvér- és egyéb gyilkosságok, sikkasztás, pénzbehajtás, bankrablás és így tovább.

Lezárva 1904. március 15-én.

André Lajos

Függelék

Családunkkal kapcsolatban néhány megjegyzést szeretnék még hozzáfűzni:

A 9 világra jött testvér közül sokáig hatan, majd öten maradtunk életben: Emil, Anna (Samarjay), én, Fritz és Rudolf. Emil, aki szeretett kikezdeni a nőekkel, jól melléfogott, ugyanis a Bácskában, németek, magyarok és szerbek között felnőtt Jancsó Mária, akit szerbül Makrenának neveztek, semmilyen

nevelést nem kapott, alig tudott németül írni, nagyon szenvedélyes és féltékeny volt a férjére, akit azonban – szerencséjére – nagyfokú flegmasággal áldott meg az ég.